

ks. Bartosz Nowakowski
Wydział Teologiczny UAM

***Mitis Iudex Dominus Iesus* – nadzieje i obawy sądownictwa kościelnego w sprawach o nieważność małżeństwa**

8 września 2015 r. papież Franciszek ogłosił motu proprio *Mitis Iudex Dominus Iesus*¹ o reformie kanonów KPK dotyczących spraw o stwierdzenie nieważności małżeństwa, które zacznie obowiązywać z dniem 8 grudnia 2015 r. Sam dokument jest wynikiem obrad Zwyczajnego Synodu Biskupów o rodzinie odbywającego się w Rzymie oraz kwestii dotyczących procesów małżeńskich poruszonych w dwóch dokumentach synodalnych: w nr 48 i 49 *Relatio Synodi* oraz w nr 37 *Lineamenta*. O ile sama reforma procesu nie jest zaskoczeniem dla Kościoła – gdyż mówiono o niej praktycznie od początku pontyfikatu papieża Franciszka, o tyle czas jego ogłoszenia – w trakcie trwającego Synodu, a nie po jego zakończeniu – zaskakuje. Stwarza to bowiem sytuację, w której biskupom będącym członkami Synodu

¹ FRANCISCUS, Litterae Apostolicae motu proprio datae *Mitis Iudex Dominus Iesus. Quibus Cannae Codicis Iuris Canonici de causis ad matrimonii nullitatem declarandam reformantur*, 15 VIII 2015, http://w2.vatican.va/content/francesco/la/motu_proprio/documents/papa-francesco-motu-proprio_20150815_mitis-iudex-dominus-iesus.html, (dalej MIDI). Analogiczne motu proprio ogłosił papież Franciszek dla katolickich Kościołów wschodnich: FRANCISCUS, Litterae Apostolicae motu proprio datae *Mitis et Misericors Iesus. Quibus Cannae Codicis Canonum Ecclesiarum Orientalium de causis ad matrimonii nullitatem declarandam reformantur*, 15 VIII 2015, http://w2.vatican.va/content/francesco/la/motu_proprio/documents/papa-francesco-motu-proprio_20150815_mitis-et-misericors-iesus.html, (data dostępu: 18 IX 2015).

Zwyczajnego komunikuje się decyzję pomijając finalną dyskusję nad ostateczną redakcją dokumentu reformującego proces małżeński.

Przedmiotowy dokument składa się z następujących części: wstępu, siedmiu artykułów modyfikujących kanony KPK Księgi VII, Części III, Rozdziału I *De causis ad matrimonii nullitatem declarandam* oraz z *Zasad proceduralnych (Ratio procedendi)* w rozpatrywaniu spraw o nieważność małżeństwa. Wstęp zawiera uzasadnienie teologiczno-prawne oraz wyszczególnia osiem fundamentalnych przesłanek reformujących proces. Artykuły zmieniające kanony KPK dotyczą: forum kompetencyjnego trybunałów; prawa do zaskarżenia małżeństwa; wprowadzenia i instrukcji sprawy; wyroku, jego zaskarżenia i wykonalności, procesu skróconego przed biskupem; procesu dokumentalnego oraz norm generalnych przedmiotowego procesu.

W art. 6 *Ratio procedendi* podkreślono, iż te ostatnie nie mają na celu drobiazgowego przedstawiania całego procesu, ale przede wszystkim mają wyjaśnić zasady innowacji legislacyjnych i je zintegrować (cokolwiek miałyby to znaczyć)². Silnie uwidaczniają się w nich aspekty duszpasterskie i pastoralne jako obowiązki spoczywające w pierwszym rzędzie na biskupie diecezjalnym oraz parafiach, w których gromadzą się wierni zarówno żyjący w separacji, jak i rozwiedzeni. Art. 2 *Ratio procedendi* powierza biskupowi i proboszczom zadanie utworzenia w diecezjach i parafiach punktów konsultacyjnych, w których osoby przekonane o nieważności swego małżeństwa mogą zasięgnąć porady i zorientować się w kwestii ewentualnego wprowadzenia sprawy na tryb postępowania o nieważność małżeństwa. Papież – w art. 2 *Zasad proceduralnych* – zaleca, aby owe struktury miały jednolitą linię praktyki w tym zakresie³.

² «Cum Codex iuris canonici undique applicandus sit, salvis specialibus normis, etiam in matrimonialibus processibus, ad mentem can. 1691 § 3, praesens ratio non intendit summam totius processus minute exponere, sed praecipuas legis innovationes potissimum illustrare et ubi oporteat complere». – art. 6 MIDI.

³ «Art. 1. Episcopus vi can. 383 § 1 animo apostolico prosequi tenetur coniuges separatos vel divortio digressos, qui propter suam vitae condicionem forte a praxi religionis defecerint. Ipse igitur cum parochis (cfr. can. 529 § 1) sollicitudinem pastorem participatur erga hos christifideles in angustiis constitutos.

Gdy idzie o samo badanie, powinno być ono przeprowadzone przez osoby uznane za kompetentne przez ordynariusza miejsca. Co zaskakujące, nie chodzi tu wyłącznie o kompetencje prawno-kanoniczne⁴. Takimi osobami według Papieża mogą być w pierwszej kolejności proboszcz miejsca oraz osoba, która przygotowywała małżonków do ślubu. To zadanie można powierzyć także innym duchownym czy świeckim zatwierdzonym przez biskupa⁵. Jest to pierwsza z wątpliwości, jaka nasuwa się po lekturze norm przedmiotowego motu proprio. Jaka będzie bowiem jakość prawna i w konsekwencji duszpasterska udzielanych porad przez osoby, które z prawem kościelnym miały do czynienia w znikomym stopniu lub wcale, skoro nawet zdarza się, że adwokaci zatwierdzeni przy trybunałach kościelnych nie orientują się w przepisach *Mitis Iudex Dominus Iesus*⁶.

W art. 3 *Ratio procedendi* Papież zaleca, aby diecezja lub nawet kilka diecezji w ramach swoich struktur zredagowały tzw. *Vademecum*, które zawierałoby istotne wskazania norm postępowania do prawidłowego przeprowadzania badania wstępno⁷.

Art. 2. *Investigatio praeiudicialis seu pastoralis, quae in structuris paroecialibus vel dioecesanis recipit christifideles separatos vel divortio digressos de validitate sui matrimonii dubitantes vel de nullitate eiusdem persuasos, in eum finem vergit ut eorum condicio cognoscatur et colligantur elementa utilia ad processum iudicalem, ordinarium an breviorum, forte celebrandum. Quae investigatio intra pastorale opus dioecesanum de matrimonio unitarium evolvitur*». – art. 1 i 2 MIDI.

⁴ «Eadem investigatio personis concedetur ab Ordinario loci idoneis habitis, competentibus licet non exclusive iuridico-canonice pollutibus». – art. 3 MIDI.

⁵ «Inter eas habentur in primis parochus proprius vel is qui coniuges ad nuptiarum celebrationem praeparavit. Munus hoc consulendi committi potest etiam aliis clericis, consecratis vel laicis ab Ordinario loci probatis. Inter eas habentur in primis parochus proprius vel is qui coniuges ad nuptiarum celebrationem praeparavit. Munus hoc consulendi committi potest etiam aliis clericis, consecratis vel laicis ab Ordinario loci probatis». – art. 3 MIDI.

⁶ Por. K. KOZIOŁEK, *Małżeństwo zawarte w kościele nieważne szybciej niż dotychczas*, Głos Wielkopolski 20.09.2015, <http://www.gloswielkopolski.pl/artukul/8116225,malzenstwo-zawarte-w-kosciele-niewazne-szybciej-niz-dotychczas,id,t.html?cookie=1>, (data dostępu: 5 X 2015).

⁷ «Dioecesis, vel plures dioeceses simul, iuxta praesentes adunationes, stabilem structuram constituere possunt per quam servitium hoc praebeatur et componere,

Biorąc pod uwagę analizę literalną dokumentu należy zauważyć, iż nowe kanony KPK obowiązują do ważności procesu, natomiast *Zasady proceduralne* oraz uzasadnienie teologiczno-prawne nie mają warunku *sine qua non* do ważności, stanowią instytucję pomocniczą w stosowaniu nowych procedur.

Mając powyższe na uwadze chciałbym odnieść się do najważniejszych zmian wprowadzonych przez ogłoszone motu proprio, wpływających na sam przebieg procesu, jego strukturę, a także na ewentualne skutki prawno-duszpasterskie dla wspólnoty Kościoła. Pozostaje zatem zasygnalizować cztery najbardziej zapalne kwestie MIDI: forum kompetencyjne trybunałów, zmiany personalne w składach kolegiałnych powołanych w turnusach do rozpoznania danej sprawy, zniesienie wymogu kompatybilności dwóch zgodnych orzeczeń, nowa forma procesu *przed biskupem diecezjalnym*.

1. De foro competenti et de tribunalibus

Motu proprio papieża Franciszka wprowadza w tym zakresie zasadnicze zmiany. Cztery kryteria kompetencyjne określone w kan. 1673 nr 1-4 KPK oraz art. 10 DC zostają zastąpione poprzez trzy numery kan. 1672 *Mitis Iudex Dominus Iesus*⁸. Tym samym kompetentnym do rozpatrywania spraw małżeńskich staje się: 1) trybunał miejsca zawarcia małżeństwa, 2) trybunał miejsca, w którym na stałe lub tymczasowo zamieszkują obie strony lub przynajmniej jedna z nich, 3) trybunał miejsca, w którym faktycznie trzeba zebrać większość dowodów. Papież zatem, poprzez wprowadzone motu proprio MIDI, odstąpił od zasady *actor sequitur forum rei*⁹,

si casus ferat, quoddam *Vademecum* elementa essentialia ad aptiorem indaginis evolutionem referens». – art. 3 MIDI.

⁸ «In causis de matrimonii nullitate, quae non sint Sedi Apostolicae reservatae, competentia sunt: 1° tribunal loci in quo matrimonium celebratum est; 2° tribunal loci in quo alterutra vel utraque pars domicilium vel quasi-domicilium habet; 3° tribunal loci in quo de facto colligendae sunt pleraeque probationes». – kan. 1672 MIDI.

⁹ Por. C. 3, 19, 3; A. DĘBIŃSKI, *Rzymskie prawo prywatne. Kompendium*, Warszawa 2003, s. 98-99; K. KOLAŃCZYK, *Prawo rzymskie*, Warszawa 2001, s. 115;

co umożliwia prowadzenie procesu alternatywnie albo w miejscu zamieszkania strony pozwanej albo strony powodowej. Tym samym zostaje zniesiony nr 3 kan. 1673 KPK oraz zniesiona konieczność zgody w przedmiotowych przypadkach oficjała sądu strony pozwanej na prowadzenie sprawy w miejscu zamieszkania strony powodowej.

Dołączone do motu proprio *Ratio procedendi* w odniesieniu do kompetencji trybunałów w przyjmowaniu skarg powodowych w art. 7 § 1 stanowi, iż wszystkie te trybunały są równoważne, czyli żaden nie przeważa nad innym. Zaleca się jednak, aby brać pod uwagę tzw. „bliskość między sędzią a stronami”¹⁰.

Motu proprio MIDI nie wspomina nic o pierwszeństwie prowadzenia sprawy przez trybunały w przypadku wpłynięcia dwóch skarg powodowych do dwóch oddzielnych sądów, zatem – moim zdaniem – należy stosować dotychczas obowiązującą zasadę, iż kompetentnym jest ten trybunał, który pierwszy wezwał stronę pozwaną do ustalenia formuły wątpliwości¹¹. Wprowadzona zmiana może prowadzić do ambiwalentnych skutków prawnych jak i duszpasterskich, zarówno pozytywnych jak i negatywnych. Do pierwszych należy zaliczyć możliwość szybszego wprowadzenia sprawy na tryb procesowy w sytuacji, gdy nawiązanie kontaktu ze stroną pozwaną jest utrudnione lub wręcz niemożliwe. Pomija się bowiem całą procedurę odniesień do sądu strony pozwanej. Do negatywnych skutków będzie należeć subiektywna ocena trybunałów pod kątem orzekanych w nich proporcjonalnie spraw *pro* lub *contra nullitatem* – „za” lub „przeciw” nieważności. Nie od dziś bowiem wiadomo, iż także na terenie Konferencji Episkopatu Polski funkcjonują sądy, w których liczba orzekanych nieważności małżeństw przekracza 90% i takie, które w niewielu ponad 50%

L. CHIAPPETTA, *Il matrimonio nella nuova legislazione canonica e concordataria*, Roma 1990, s. 466-473.

¹⁰ «§ 1. Tituli competentiae de quibus in can. 1672 aequipollentes sunt, servato pro posse principio proximitatis inter iudicem et partes». – art. 7 § 1 MIDI.

¹¹ Kan. 1415 KPK; art. 18 DC. Por. M. J. ARROBA CONDE, *Diritto processuale canonico*, Roma 2006, s. 346-347.

wpływających spraw orzekają *pro nullitate*. Przykładowo w 2007 r.: sąd kościelny w Lublinie na 195 rozpatrzonych spraw w 184 orzekł nieważność, a 11 ogłosił *pro vinculo*, tj. w 94,4% spraw wyrokowano *pro nullitate*; sąd kościelny w Warszawie na 425 rozpatrzonych spraw w 407 orzekł nieważność, a 18 ogłosił *pro vinculo*, tj. w 95,8% spraw wyrokowano *pro nullitate*; sąd kościelny w Siedlcach na 82 rozpatrzonych spraw w 81 orzekł nieważność, a 1 ogłosił *pro vinculo*, tj. w 98,8% spraw wyrokowano *pro nullitate*, jeszcze „lepiej” było w sądzie kościelnym w Drohiczynie: na 21 rozpatrzonych spraw w 21 orzekł nieważność, tj. w 100% spraw wyrokowano *pro nullitate*. Są też sądy bardziej „ostrożne” w orzekaniu nieważności: sąd kościelny w Radomiu na 86 rozpatrzonych spraw w 50 orzekł nieważność, a 36 ogłosił *pro vinculo*, tj. w 58,1% spraw wyrokowano *pro nullitate*; sąd kościelny w Krakowie na 149 rozpatrzonych spraw w 96 orzekł nieważność, a 53 ogłosił *pro vinculo*, tj. w 64,4% spraw wyrokowano *pro nullitate*; sąd kościelny w Poznaniu na 208 rozpatrzonych spraw w 143 orzekł nieważność, a 65 ogłosił *pro vinculo*, tj. w 68,7% spraw wyrokowano *pro nullitate*¹². Nie jest przedmiotem niniejszego studium dywagowanie nad przyczynami takiego stanu rzeczy, tym niemniej w mentalności wiernych łatwo poprzez szersze pole kompetencyjne zakorzenić przekonanie, iż w Polsce sądownictwo kościelne jest podzielone na takie trybunały, gdzie „dostaje się rozwód kościelny” i na te drugie, które „odwracają się plecami od pokrzywdzonych przez los wiernych”, nie rozumiejąc ich pragnienia życia sakramentalnego. W sytuacji takich praktyk pozostaje otwarta kwestia zakorzenienia się w świadomości wiernych tzw. tendencji rozwodowej w Kościele.

¹² Por. P. MALECHA, *Polski wymiar sprawiedliwości widziany przez pryzmat Sygnatury Apostolskiej*, w: T. ROZKRUT (red.), *Orzecznictwo rotalne w praktyce sądowej Kościoła*, Tarnów 2010, s. 24-27.

2. Causae de matrimonii nullitate collegio trium iudicum reservantur

W § 3 kan. 1673 MIDI podtrzymuje się zasadę kolegialności trybunału pierwszej instancji w trybie zwyczajnym postępowania¹³. Zmodyfikowana zostaje jednak norma kan. 1421 § 1-2 KPK¹⁴, który zezwalał na udział jednego sędziego świeckiego w składzie kolegialnym i to wyłącznie za zgodą Konferencji Episkopatu. Aktualnie w w/w kan. 1673 § 3 MIDI papież *explicite* wskazuje, iż wystarczy, aby przewodniczącym trybunału kolegialnego był duchowny, pozostali dwaj członkowie mogą być świeckimi lub duchownymi. Nic nie wspomina się o konieczności zgody wyrażonej przez Konferencję Episkopatu. W tej kwestii rodzą się pewne niejasności co do powoływania i pełnienia roli sędziów diecezjalnych przez osoby świeckie: czy kompetencje ich ustanawiania przeszły tym samym na biskupów diecezjalnych, a jeżeli tak, to czy biskup diecezjalny podejmuje decyzje samodzielnie czy po konsultacjach z odpowiednimi osobami lub radami? Ponadto – zgodnie z § 5 kan. 1673 MIDI – nadal pozostaje aktualna zasada kolegialności trybunału na poziomie drugiej instancji¹⁵. Papież w motu proprio MIDI, używając sformułowania *ad validitatem* nie wskazał wprost, czy chodzi o nieważność usuwalną czy nieusuwalną wyroku. Biorąc jednak pod uwagę przy interpretacji ustaw normę kan. 17 KPK, można przypuszczać, iż papieżowi chodzi o nieważność usuwalną wyroku.

¹³ «§ 3. Causae de matrimonii nullitate collegio trium iudicum reservantur. Eidem praeesse debet iudex clericus, reliqui iudices etiam laici esse possunt». – kan. 1673 § 3 MIDI. Por. także, kan. 1425 § 1 KPK, art. 30 § 1 DC.

¹⁴ «§ 5. Tribunal secundae instantiae ad validitatem semper collegiale esse debet, iuxta praescriptum praecedentis § 3». – kan. 1673 § 3 MIDI. Por. także art. 43§ 1-2 DC.

¹⁵ Zostają zatem utrzymane zasady wyrażone w kan. 1441 oraz 1622 nr 1 KPK, art. 30 oraz 272 nr 1 DC.

3. Sententia, quae matrimonii nullitatem primum declaravit fit executiva

Przełomową – niezależnie od wydźwięku tego słowa – zmianą wprowadzoną przez motu proprio MIDI jest zniesienie konieczności dwóch zgodnych wyroków do wykonalności orzeczenia o nieważności małżeństwa¹⁶. Innymi słowy mówiąc, pojedynczy wyrok deklarujący nieważność małżeństwa – niezależnie od stopnia instancji, która go wydała – jest wykonalny. Papież zatem zniósł instytucję przesłania akt z mocy prawa po pierwszym pozytywnym wyroku i odszedł tym samym od wprowadzonej 3 listopada 1741 r. przez Benedykta XIV konstytucją *Dei miseratione*¹⁷ zasady zgodności orzeczeń wydawanych w dwóch instancjach. Jednocześnie zachowuje jednak prawo do apelacji (lub skargi o nieważność wyroku) dla stron, obrońcy wężła małżeńskiego oraz promotora sprawiedliwości¹⁸ niezależnie od rodzaju wyroku (pozytywnego czy negatywnego), choć trudno przypuszczać, że obrońca wężła małżeńskiego czy promotor sprawiedliwości wniosą apelację od wyroku negatywnego. W kwestiach apelacji kan. 1679 MIDI nakazuje zachować terminy apelacyjne – zgłoszenie apelacji 15 dni oraz uzasadnienie (poparcie) apelacji 30 dni od jej zgłoszenia. Zatem z punktu widzenia czysto praktycznego wyrok staje się wykonalny po 15 dniach od jego ogłoszenia stronom. Należy dodać, że analogiczną zasadę stosuje się wobec tytułów, które zostały wprowadzone po raz pierwszy na stopniu apelacyjnym¹⁹.

¹⁶ «Sententia, quae matrimonii nullitatem primum declaravit, elapsis terminis a cann. 1630-1633 ordinatis, fit executiva». – kan. 1679 MIDI.

¹⁷ Por. BENEDICTUS XIV, *Dei miseratione*, 3 listopada 1741, w: P. GASPARRI, *Codicis Iuris Canonici Fontes*, vol. I, Romae 1947, s. 695-699.

¹⁸ «§ 1. Integrum manet parti, quae se gravatam putet, itemque promotori iustitiae et defensori vinculi querelam nullitatis sententiae vel appellationem contra eandem sententiam interponere ad mentem cann. 1619-1640». – kan. 1680 § 1 MIDI.

¹⁹ «§ 4. Si in gradu appellationis novum nullitatis matrimonii caput afferatur, tribunal potest, tamquam in prima instantia, illud admittere et de eo iudicare». – kan. 1680 § 4 MIDI.

To z pozoru proste sformułowanie dotyczące wykonalności pierwszej decyzji stwierdzającej nieważność małżeństwa, spowodowało jednak wątpliwości co do możliwości apelacji w przypadku wydania dwóch wyroków różnobrzmiących. Innymi słowy, zaczęto zastanawiać się, czy jeśli w pierwszej instancji został wydany wyrok pozytywny, po którym miała miejsce apelacja zakończona wyrokiem negatywnym, dalsza apelacja jest jeszcze możliwa? I odwrotnie: jeśli w pierwszej instancji wyrok byłby negatywny i strona się od niego odwołała, w wyniku czego drugi wyrok stwierdzałby nieważność małżeństwa, czy można od niego jeszcze apelować? Wątpliwość ta opiera się na przekonaniu niektórych kanonistów, że papież chciał w motu proprio MIDI ograniczyć proces do wykonalności wyroku pozytywnego. Stanowczo jednak należy stwierdzić, iż w przypadku wyroku negatywnego w drugiej instancji nie podlega on wykonaniu, ale przysługuje prawo do apelacji. W przypadku zaś, gdy w drugiej instancji zapadłby wyrok afirmatywny, również przysługuje prawo do apelacji, tyle tylko, że jeśli apelacja nie zostanie wniesiona w przewidzianym czasie piętnastu dni, wyrok nabierze mocy wykonalności. Wynika to z zasady zachowania prawa do apelacji i z ogólnych norm procesu spornego. Dopiero bowiem podwójny zgodny wyrok powoduje zaistnienie stanu *res quasi iudicata*, co wyklucza dalszą apelację. W tym przypadku przysługuje jedynie rekurs o ponowne rozpatrzenie sprawy, o czym będzie mowa poniżej.

Teza o braku możliwości apelacji od wyroku pozytywnego w drugiej instancji (gdy pierwszy był negatywny) jest nie do utrzymania z kilku względów. Po pierwsze, zasada pierwsza zawarta we wstępie do motu proprio MIDI stanowi, że wystarczy jeden wyrok afirmatywny, by dopuścić strony do zawarcia nowego małżeństwa²⁰. Tym niemniej ustawy należy czytać integralnie, a w konsekwencji nie należy odczytywać pierwszej zasady w oderwaniu od kontekstu oraz jej absolutyzować.

²⁰ «*Una sententia pro nullitate exsecutiva. – Visum est, imprimis, non amplius requiri duplicem decisionem conformem pro matrimonii nullitate ut partes ad novas canonicas nuptias admittantur, sed sufficere certitudine moralem a primo iudice ad normam iuris adeptam*». – MIDI, *Fundamentalia criteria*, I.

Bowiem zasada piąta dopuszcza apelacje na płaszczyźnie lokalnej²¹, siódma zaś stanowi, że dopuszcza się apelacje do Stolicy Apostolskiej²². Co więcej, z lektury nowych kanonów nic nie pozwala stwierdzić, by zostało zanegowane prawo do apelacji od wyroku wydanego w drugiej instancji, a z drugiej strony pozostaje w mocy kan. 1628 KPK, który można stosować tak długo, jak długo sprawa nie wejdzie w stan *res quasi iudicata*. Po drugie, nadal pozostaje w mocy art. 128 konstytucji *Pastor bonus*, który stanowi o kompetencji Roty Rzymskiej w drugiej i trzeciej instancji. Po trzecie, nowe normy nie zmieniają w niczym kan. 1641 nr 1, 1628, 1629 nr 3 KPK. W konsekwencji prawo do apelacji pozostaje nienaruszone i może być wykonywane dopóty, dopóki nie zostanie wydana *duplex sententia conformis* (ze skutkiem, o którym w kan. 1641 nr 1 KPK), gdyż dopiero w takim przypadku nie można już dalej wnosić apelacji (kan. 1629 nr 3 KPK). Pozostaje jednak nadal otwarta możliwość – zasygnalizowana wyżej – prośby o *nova causae propositio*. Należy przy tym zwrócić uwagę, że o ile na mocy kan. 1644 KPK prośba o ponowne rozpatrzenie sprawy może być wnoszona do Trybunału Roty Rzymskiej, o tyle jeśli już wyrok pierwszej instancji nabrał mocy wykonalności (nie została od niego wniesiona apelacja), to kompetentnym do rozpatrzenia *nova causae propositio* jest trybunał drugiej instancji.

4. De processu matrimoniali brevior coram Episcopo

Szczególną nowością wprowadzoną przez MIDI jest tzw. proces skrócony przed biskupem. Papież w kan. 1683 MIDI zaznacza, iż

²¹ «*Appellatio ad Sedem Metropolitanam*. – Appellatio ad Sedem Metropolitanam restituitur oportet, quippe quod munus per saecula stabile, tamquam provinciae ecclesiasticae capitis, insigne perstat synodalitatis in Ecclesia». – MIDI, *Fundamentalialia criteria*, V.

²² «*Appellatio ad Sedem Apostolicam*. – Appellationem ad Apostolicae Sedis Tribunal ordinarium, seu Rotam Romanam, utique servari oportet, antiquissimo spectato iure, ita ut vinculum inter Petri Sedem et Ecclesias particulares confirmetur, cauto tamen in eiusdem appellationis disciplina ut quilibet cohibeatur iuris abusus, neque quid salus animarum detrimenti capiat». – MIDI, *Fundamentalialia criteria*, VII.

osobą kompetentną do poprowadzenia takowego procesu jest wyłącznie biskup diecezjalny. Dwoma przesłankami inicjującymi proces muszą być: a) prośba o orzeczenie nieważności małżeństwa złożona przez obie strony lub przez jedną, ale za wyraźną aprobatą drugiej strony²³; b) wskazane fakty i osoby, świadectwa i dokumenty, które nie wymagają dochodzenia lub instrukcji zwyczajnej procesowej i wyraźnie wskazują na nieważność małżeństwa²⁴. Złożona skarga powodowa powinna ponadto, oprócz elementów określonych w kan. 1504 KPK: a) wskazać krótko, integralnie i jasno fakty, na których się opiera; b) wskazywać dowody, które mogą być bezpośrednio przyjęte przez sędziego; c) dołączyć w załącznikach dokumenty, na których opiera się prośba²⁵.

Ratio procedendi normuje również sytuację, w której skarga powodowa została wniesiona do sądu z zamiarem prowadzenia procesu w trybie zwyczajnym postępowania, lecz oficjał uznał, że skarga mogłaby być prowadzona procesem skróconym przed biskupem²⁶.

²³ Papieska Rada Tekstów Prawnych, dnia 1 października 2015 r. uznała zgodę obu stron jako warunek *sine qua non* dla zainicjowania procesu skróconego. Por. PONTIFICIUM CONSILIUM DE LEGUM TEXTIBUS, *Consent of both parties required for processus brevior* (cfr. 1683 new), 01 X 2015, Prot. N. 15139/2015, [http://www.delegumtextibus.va/content/dam/testilegislativi/risposte-particolari/Procedure%20per%20la%20Dichiarazione%20della%20Nullit%C3%A0%20matrimoniale/Consent%20of%20both%20parties%20required%20for%20processus%20brevior%20\(c.%201683%20new\).pdf](http://www.delegumtextibus.va/content/dam/testilegislativi/risposte-particolari/Procedure%20per%20la%20Dichiarazione%20della%20Nullit%C3%A0%20matrimoniale/Consent%20of%20both%20parties%20required%20for%20processus%20brevior%20(c.%201683%20new).pdf), (data dostępu: 17 X 2015).

²⁴ «Ipsi Episcopo dioecetano competit iudicare causas de matrimonii nullitate processu brevioris quoties: 1° petitio ab utroque coniuge vel ab alterutro, altero consentiente, proponatur; 2° recurrant rerum personarumque adiuncta, testimoniis vel instrumentis suffulta, quae accuratiorem disquisitionem aut investigationem non exigant, et nullitatem manifestam reddant». – kan. 1683 nr 1-2 MIDI.

²⁵ «Libellus quo processus brevior introducitur, praeter ea quae in can. 1504 recensentur, debet: 1° facta quibus petitio innititur breviter, integre et perspicue exponere; 2° probationes, quae statim a iudice colligi possint, indicare; 3° documenta quibus petitio innititur in adnexo exhibere». – kan. 1684 MIDI. Por także, DC, art. 116 i 117.

²⁶ Dnia 8 września 2015 r. Papieskiej Radzie Tekstów Prawnych zostało postawione pytanie: czy jest możliwe zawieszenie zwyczajnego postępowania i zapytanie stron o ich zgodę na prowadzenie sprawy procesem skróconym (analogicznie jak ma to miejsce przy zawieszeniu sprawy o nieważność małżeństwa celem wejścia na drogę

Przyjmuje on wtenczas skargę zgodnie z kan. 1676 § 1 MIDI, wzywa stronę pozwaną i zapytuje ją, czy zamierza poprzeć skargę i uczestniczyć w procesie. Koniecznym wymogiem jest bowiem podpisanie skargi powodowej przez obie strony zgodnie z kan. 1684 MIDI²⁷.

Dołączone do motu proprio *Ratio procedendi* zawiera pewien otwarty katalog okoliczności, które mogą być przesłankami do wprowadzenia sprawy na drogę procesu skróconego przed biskupem. Należy jednak w tym miejscu stanowczo podkreślić, iż nie jest to katalog nowych przeszkód czy wad zgody małżeńskiej. Przykłady wymienione w art. 14 § 1 *Zasad proceduralnych* są wyłącznie szczególnymi środkami dowodowymi, które w integralnym obrazie procesowym mogą dowodzić (lub kwestionować) nieważność małżeństwa. Mogą stanowić zatem przesłankę przy wprowadzaniu skargi na drogę procesu przed biskupem i dowód w procesie, nie natomiast *explicite* przyczynę, dla której można *ad hoc* orzec o nieważności małżeństwa. Wśród nich wymienia się m.in.: brak wiary, który może prowadzić do symulacji konsensu lub do błędu determinującego wolę; krótki staż małżeński; aborcję ukierunkowaną na wykluczenie potomstwa; trwanie w relacji pozamałżeńskiej w trakcie zawierania małżeństwa i w czasie jego trwania; celowe ukrywanie bezpłodności, ciężkiej

dyspensy *super rato*)? 1 października 2015 r. Papieska Rada Tekstów Prawnych odpowiedziała pozytywnie, podkreślając jednak konieczność zgody obu stron, przez co wykluczona zostaje możliwość takiej sytuacji, gdy miejsce przebywania strony pozwanej pozostaje nieznane. Por. PONTIFICIUM CONSILIIUM DE LEGUM TEXTIBUS, *Change from formal process to processus brevior*, 01 X 2015, Prot. N. 15138/2015, <http://www.delegumtextibus.va/content/dam/testilegislativi/risposte-particolari/Procedure%20per%20la%20Dichiarazione%20della%20Nullit%C3%A0%20matrimoniale/Change%20from%20formal%20process%20to%20processus%20brevior.pdf>, (data dostępu: 17 X 2015).

²⁷ «Si libellus ad processum ordinarium introducendum exhibitus sit, at Vicarius iudicialis censuerit causam processu brevior pertractari posse, in notificando libello ad normam can. 1676 § 1, idem partem conventam quae eum non subscripserit invitet, ut tribunali notum faciat num ad petitionem exhibitam accedere et processui interesse intendat. Idem, quoties oporteat, partem vel partes quae libellum subscripserint invitet ad libellum quam primum complendum ad normam can. 1684». – art. 15 MIDI.

choroby zakaźnej, faktu posiadania potomstwa z innego związku, uwięzienia; zawarcie małżeństwa dla celu całkowicie przeciwnego wspólnocie życia małżeńskiego (katolickiego) lub wynikające z nieplanowanej przez kobietę ciąży; przymus fizyczny dla uzyskania zgody małżeńskiej; brak używania rozumu potwierdzony przez dokumenty medyczne²⁸. Dodatkowo prawodawca w § 2 art. 14 *Ratio procedendi* dodaje, iż do skargi powodowej powinny być dołączone dokumenty medyczne, dzięki którym – ze względu na ich walor dowodowy – nie będzie już konieczności powołania i ekspertyzy biegłego²⁹.

W płaszczyźnie proceduralnej postępowania skróconego przed biskupem, oficjał we właściwym dekrete określa formułę wątpliwości oraz mianuje instruktora i asesora. Następnie wzywa na sesję, którą prowadzi zgodnie z normami określonymi w kan. 1686 MIDI, przy obecności wszystkich, którzy powinni w niej uczestniczyć. Powinna się ona odbyć w terminie 30 dni³⁰. *Ratio procedendi* daje także możliwość oficjałowi wyznaczenia samego siebie na instruktora w danej sprawie³¹. Następnie norma kan. 1686 MIDI nakazuje, aby instruk-

²⁸ «§ 1. Inter rerum et personarum adiuncta quae sinunt causam nullitatis matrimonii ad tramitem processus brevioris iuxta cann. 1683-1687 pertractari, recensentur exempli gratia: is fidei defectus qui gignere potest simulationem consensus vel errorem voluntatem determinantem, brevis convictus coniugalis, abortus procuratus ad vitandam procreationem, permanentia pervicax in relatione extraconiugali tempore nuptiarum vel immediate subsequenti, celatio dolosa sterilitatis vel gravis infirmitatis contagiosae vel filiorum ex relatione praecedenti vel detrusionis in carcerem, causa contrahendi vitae coniugali omnino extranea vel haud praevisa praegnantia mulieris, violentia physica ad extorquendum consensum illata, defectus usus rationis documentis medicis comprobatus, etc.» – art. 14 § 1 MIDI.

²⁹ «§ 2. Inter instrumenta quae petitionem suffulciunt habentur omnia documenta medica quae evidenter inutilem reddere possunt peritiam ex officio exquirendam» – art. 14 § 2 MIDI.

³⁰ «Vicarius iudicialis, eodem decreto quo dubii formulam determinat, instructore et assessore nominatis, ad sessionem non ultra triginta dies iuxta can. 1686 celebrandam omnes citet qui in ea interesse debent» – kan. 1685 MIDI.

³¹ «Vicarius iudicialis semetipsum tamquam instructorem designare potest; quatenus autem fieri potest, nominet instructorem ex dioecesi originis causae» – art. 16 MIDI.

tor – o ile zachodzą takie możliwości – zaprezentował dowody na jednej sesji i wyznaczył termin zawity 15 dni na przedstawienie uwag za ważnością węzła oraz obron stron, jeśli takowe byłyby. Ostatecznie akta przekazywane są biskupowi diecezjalnemu, który konsultuje je z instruktorem i asesorem, zapoznając się sumiennie z uwagami obrońcy węzła małżeńskiego i jeśli są z obronami stron. Jeśli biskup osiągnie pewność moralną co do nieważności małżeństwa, wówczas wydaje wyrok. W innym przypadku – co warte podkreślenia – sprawę kieruje na zwykły tryb postępowania³². Oznacza to, że biskup diecezjalny, decydujący o małżeństwie w procesie skróconym, ma możliwość wydania jedynie wyroku pozytywnego. Jeśli zaś taki nie jest możliwy, wówczas biskup nie stwierdza, że nieważność nie została udowodniona, ale przekazuje sprawę do sądu celem jej rozstrzygnięcia na drodze zwykłego postępowania.

Wyrok podpisany przez biskupa i notariusza powinien być zredagowany w sposób krótki, jasno przedstawiać motywy decyzji, a następnie powinien być ogłoszony stronom w ciągu miesiąca od dnia podjęcia decyzji³³.

W *Ratio procedendi* postanawia się następnie, aby po zakończeniu sprawy przed trybunałem międzydiecezjalnym, wyrok ogłosił biskup miejsca w oparciu o kompetencje określone w kan. 1672 MIDI. Jeśli takich miejsc byłoby więcej (np.: z racji zamieszkiwania stron na terenach różnych diecezji), należy zachować zasadę bliskości pomiędzy stronami a sędzią³⁴.

³² «§ 1. Actis receptis, Episcopus dioecesanus, collatis consiliis cum instructore et assessore, perpensisque animadversionibus defensoris vinculi et, si quae habeantur, defensionibus partium, si moralem certitudinem de matrimonii nullitate adipiscitur, sententiam ferat. Secus causam ad ordinarium tramitem remittat». – kan. 1687 § 1 MIDI.

³³ «§ 2. Sententia, ab Episcopo utique una cum notario subscripta, breviter et concinne motiva decisionis exponat et ordinarie intra terminum unius mensis a die decisionis partibus notificetur». – art. 20 § 2 MIDI.

³⁴ «Si causa instruitur penes tribunal interdioecesanum, Episcopus qui sententiam pronuntiare debet est ille loci, iuxta quem competentia ad mentem can. 1672

Motu proprio *Mitis Iudex Dominus Iesus* w kwestiach apelacji *in processo matrimoniali brevior coram Episcopo* zakłada możliwość następujących konfiguracji apelacyjnych: a) od wyroku biskupa apeluje się do metropolity lub do Roty Rzymskiej; b) jeśli wyrok wydał metropolita, apeluje się do najstarszej sufragani³⁵; c) jeśli wyrok wydał biskup, który nie ma wyższej władzy nad sobą niż Biskup Rzymski, apeluje się do biskupa, którego wskaże papież³⁶.

Jeśli apelację ewidentnie należy oddalić, metropolita, biskup lub dziekan Roty Rzymskiej odrzuca ją swoim dekretem. Jeśli natomiast zostaje ona przyjęta, na stopniu apelacyjnym prowadzi się proces w trybie zwyczajnym³⁷.

Swoistego rodzaju nowością jest norma kan. 1691 § 1 MIDI, która nakazuje w sentencji wyroku wspomnieć o obowiązkach moralnych i cywilnych, które zachodzą wobec potomstwa i drugiej strony³⁸.

stabilitur. Si vero plures sint, servetur pro posse principium proximitatis inter partes et iudicem». – art. 19 MIDI.

³⁵ Papińska Rada Tekstów Prawnych 13 października 2015 r. na przedstawioną jej wątpliwość wyjaśniła, że apelacja przeciwko wyrokowi metropolity ma być kierowana nie do biskupa najstarszego wiekiem lub nominacją, ale do biskupa najstarszej diecezji sufragalnej. Por. PONTIFICIUM CONSILIVM DE LEGVM TEXTIBVS, *Suffraganeus antiquior nel nuovo canone 1687 § 3 del Mitis Iudex*, 13 X 2015, Prot. N. 15155/2015, <http://www.delegumtextibus.va/content/dam/testilegislative/risposte-particolari/Procedure%20per%20la%20Dichiarazione%20della%20Nullit%C3%A0%20matrimoniale/Suffraganeus%20antiquior%20nel%20nuovo%20canone%201687%20%C2%A73%20Mitis%20Iudex.pdf>, (data dostępu: 17 X 2015).

³⁶ «§ 3. Adversus sententiam Episcopi appellatio datur ad Metropolitam vel ad Rotam Romanam; si autem sententia ab ipso Metropolita lata sit, appellatio datur ad antiquiorem suffraganeum; et adversus sententiam alius Episcopi qui auctoritatem superiorem infra Romanum Pontificem non habet, appellatio datur ad Episcopum ab eodem stabiliter selectum». – kan. 1687 § 3 MIDI.

³⁷ «§ 4. Si appellatio mere dilatoria evidenter appareat, Metropolita vel Episcopus de quo in § 3, vel Decanus Rotae Romanae, eam a limine decreto suo reiciat; si autem admissa fuerit, causa ad ordinarium tramitem in altero gradu remittatur». – kan. 1687 § 4 MIDI.

³⁸ «§ 1. In sententia partes moneantur de obligationibus moralibus vel etiam civilibus, quibus forte teneantur, altera erga alteram et erga prolem, ad sustentationem et educationem praestandam». – kan. 1691 § 1 MIDI.

*

Nie od dziś wiadomo, że praca duszpasterska – w szerokim tego słowa znaczeniu – przynosi zazwyczaj owoce po wielu latach, a niekiedy po bardzo wielu. Ponad dwutysiącletnia historia Kościoła uczy, że często tzw. „lepsze” staje się grobem „dobrego”, a wieloletni wysiłek wcześniejszych pokoleń i jego owoce nieodwracalnie ulegają zapomnieniu przez tzw. „rozwiązania dostosowane do ducha czasów”, wprowadzane przez ludzi o schematycznym myśleniu – „teraz nasze pięć minut”. Galopująca laicyzacja nie tylko Europy, ale i wielu części świata wpływa na coraz większe rozprzestrzenianie się cywilizacji rozwodowej, również w mentalności wiernych należących do Kościoła katolickiego. To wywołuje pokusę dostosowania wspólnoty Kościoła do „ducha czasów”, aby ze „skostniałej” formy przeszedł w „elastyczną” strukturę idącą „na rękę poszkodowanym, Bogu ducha winnym wiernym świeckim”. Schemat takiego myślenia i w konsekwencji postępowania zgodnie z jego wektorami dobrze oddaje powiedzenie „cel uświęca środki”.

8 grudnia 2015 r. wejdzie w życie motu proprio MIDI, zmieniające w wielu aspektach – w tym zasygnalizowanych powyżej – działania procesowe w sprawach o nieważność małżeństwa. Już zauważa się – nie tylko w laickiej prasie – ale również w pytaniach i żądaniach wiernych kierowanych do sądów kościelnych przekonanie, że przedmiotowy dokument ma być aktem należnego *ex iure* miłosierdzia (czytaj: „unieważnienia” małżeństwa), które tak bezlitośnie przez lata blokowały stare ustawy kościelne. Pozytywne jego reformy niestety przeplatają się z obawami o jakość aplikacji niniejszych norm oraz o słuszność niektórych. Dziwi, i to w stopniu wysoce zaskakującym, brak innych, naglących reform, chociażby na poziomie skrajnie nieproporcjonalnego obciążenia trybunałów ilością wpływających i rozpatrywanych w nich spraw. Czas zapewne pokaże zasadność nowych uregulowań prawnych lub jej brak. Nam, zarówno pracownikom trybunałów kościelnych, jak i wykładowcom prawa kanonicznego, nie pozostaje nic innego, jak sumienna aplikacja nowego prawa, aby

chęć reform nie doprowadziła do tego, że „dziecko zostanie wylane razem z kąpielą”.

Mitis Iudex Dominus Iesus – hopes and fears ecclesiastical courts in cases of nullity of marriage

Summary

The article reflects upon the question of modifications in canonical matrimonial processes caused by pope Francis' *motu proprio Mitis Iudex Dominus Iesus*. Some of the issues brought up by the author are: changes of tribunals' competences in matrimonial cases, collegiality of the tribunal, the sufficiency and enforceability of the sentence after the affirmative decision of the first instance and both the positive and negative effects of designing a briefer form of trying nullity cases called *processus matrimonialis brevior coram Episcopo*.